



घोडाघोडी क्षेत्रको वनप्रदानमा गाईपस्तु चर्दै (फोटो : गान्धिव काफ्ले)

पहुँचले गर्दा यी समस्याहरू भन्नु जटिल बनेका छन्। थारु र पहाडीमूलका मानिसहरूले परम्परागत रूपमा माछा मान्न र खेतीपाती गर्न यो ताल क्षेत्रको अधिकतम प्रयोग गर्दै आएका छन्।

घोडाघोडी ताल क्षेत्रको वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्वहरू यस प्रकार छन् :

- वन र सिमसार सम्पदामा स्थानीय समुदायको बढ्दो निर्भरता।



घोडाघोडी क्षेत्रमा घाँस काट्दै (फोटो : गान्धिव काफ्ले)

- वस्ती र कृषि विस्तारको लागि तालको किनार र वनक्षेत्रमा बढ्दो मानवीय अतिक्रमण।
- ताल र वन क्षेत्रमा मिचाहा प्रजातिका वनस्पतिको वृद्धि।



घोडाघोडी तालमा मिचाहा प्रजातिको वनस्पति (फोटो : गान्धिव काफ्ले)

- धार्मिक र कृषिजन्य क्रियाकलापहरूबाट तालमा बढ्दो प्राकृतिक पोषण उर्वरता।
- तालको उद्गम क्षेत्रमा बढ्दो भूक्षय र तालमा बढ्दो थेंगिने प्रकृया।
- सिंचाइको लागि तालको पानीको अत्याधिक प्रयोग।
- तालको किनारमा अव्यवस्थित विकास निर्माणका कार्यहरू।
- तालको दक्षिणी किनारमा रहेको पूर्व-पश्चिम राजमार्ग।
- कृषि क्षेत्रमा विषादी र रासायनिक मलको बढ्दो प्रयोग।
- सिमसार क्षेत्रमा माछा मान्नेको लागि विषादीको प्रयोग।
- ताल नजिकको वन क्षेत्रमा अत्याधिक पशुचरण।
- वन्यजन्तुको शिकार र अवैध व्यापार।
- साल र खयरको तस्करी।
- रैथाने थारुहरूको कम साक्षरता दर।
- सिमसार र जैविक विविधताको महत्वबारे स्थानीय समुदायमा वातावरणीय सचेतनाको कमी।

अहिले नै संरक्षणका कदमहरू नचाल्ने हो भने यस क्षेत्रमा

निरन्तर देखिएको अव्यवस्थित र विवेकहीन मानवीय हस्तक्षेपले संरक्षण सङ्घटन निम्त्याउन सक्ने देखिन्छ। ताल क्षेत्रको जैविक विविधतालाई सुरक्षित राख्दै स्थानिय समुदायलाई पनि फाइदा पुऱ्याउने सहभागितामूलक संरक्षण र विकासका कार्यक्रमहरू आवश्यक देखिन्छन्।

### ५.३ प्रयासहरू

यो क्षेत्रको प्रमुख व्यवस्थापन निकाय वन विभाग हो। जिल्ला वन कार्यालय, कैलालीले यो क्षेत्रको व्यवस्थापन गर्दै आएको छ। सामुदायिक वन र स्थानिय संस्थागत विकासका कार्यक्रमहरू जस्तै इको क्लव, सिमसार क्लव, चोरी शिकार नियन्त्रण इकाई र महिला समुहहरू



मुँडीफेर गलुड (फोटो : अल्का वैद्य)

मार्फत स्थानिय समुदाय र सामुदायिक संस्थाहरू संरक्षणका क्रियाकलापहरूमा संलग्न हुँदै आएका छन्। विश्व संरक्षण संघ नेपाल र विश्व वन्यजन्तु कोष नेपालले सिमसार सम्पदाको बुद्धिमत्तापूर्ण प्रयोग र दिगो व्यवस्थापनमा सहयोग गर्दै आएका छन्। यो ताल क्षेत्रको संरक्षणको लागि विश्व संरक्षण संघ नेपालको सहयोगमा सन् १९९८ मा सहभागितामूलक व्यवस्थापन योजना बनाइएको थियो। हाल यस क्षेत्रमा तराई भू-परिधि कार्यक्रम मार्फत ताल संरक्षण र जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालित छन्। यस क्षेत्रको संरक्षणको लागि आगामी ५ वर्ष सम्म आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न योजना तजुमा भइरहेको छ।



घोडाघोडी तालक्षेत्र संरक्षणको प्रयास (फोटो : गान्धिव काफ्ले)

### सम्पर्क :

गान्धिव काफ्ले र मोहन कृष्ण बल्ल  
एकिकृत सिमसार शिक्षा आयोजना, २०६३/६४  
वन विज्ञान अध्ययन संस्थान, पोखरा क्याम्पस,  
पोखरा, नेपाल  
इमेल : [gkafle@iof.edu.np](mailto:gkafle@iof.edu.np)  
वेबसाइट : [www.iof.edu.np](http://www.iof.edu.np)

The World Bank/Netherlands Partnership Program र The Rufford Maurice Laing Foundation को आर्थिक सहयोगमा प्रकाशित।



### Published by

Institute of Forestry (IOF) and Wetland Friends of Nepal (WFN)

## घोडाघोडी ताल क्षेत्रको अवस्था र संरक्षण

(Status and Conservation of Ghodaghodi Lake Area)



Institute of Forestry  
and  
Wetland Friends of Nepal  
Pokhara  
2007

## घोडाघोडी ताल क्षेत्रको अवस्था र संरक्षण (Status and Conservation of Ghodaghodi Lake Area)

स्थिति : रामसार क्षेत्र, महत्वपूर्ण पक्षी क्षेत्र, असंरक्षित क्षेत्र।  
रामसारमा सूचीकृत भएको मिति : अगस्त १३, २००३।  
अवस्थिति : कैलाली जिल्ला, सेती अञ्चल, नेपाल,  
(२८°४१'०३" उ., ८०°५६'४३" पू.)।  
उचाई : समुन्द्री सतहबाट २०५ मीटर।



घोडाघोडी ताल (फोटो : गान्धिव कफ्ले)

### १. परिचय

सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको कैलाली जिल्लामा अवस्थित घोडाघोडी ताल क्षेत्र नेपालको एक रामसार क्षेत्र र महत्वपूर्ण पक्षी क्षेत्र हो। यो क्षेत्रका चौधवटा ताल, पोखरी र बनजङ्गलले कुल २५६३ हेक्टर क्षेत्रफल ओगटेको छ। पूर्व र उत्तरमा साडेपानी, पश्चिममा रामशिखरभाला र दक्षिणमा दरख गाउँ विकास समिति स्थित पूर्व-पश्चिम राजमार्गलाई छोएको यो क्षेत्र प्रचुर जैविक विविधताको कारणले र तराई सिवालिक जैविक मार्ग भएकोले विशेष महत्वको छ। कम गहिराइ (१-४मी) तथा औला आकार भएको फराकिलो यस ताल क्षेत्रमा विभिन्न किसिमका सिमसार (नदिनाला, ताल, जलाशय, कुण्ड, धाप, दलदल, मानव निर्मित पोखरी, जलभण्डार, धान खेत आदि) र तीन किसिमका उष्ण पतझर वनजङ्गल (साल, अस्ता र मिश्रित पतझर नदीतटीय वन) रहेका छन्।

### २. जीवजन्तु

यस क्षेत्रमा भेटिएका ३० भन्दा बढि प्रजातिका स्तनधारीहरूमा दुर्लभ वर्गका पाटेबाघ, हिस्पिड खरायो, ओत, बाह्रसिंगा, जंगली कुकुर, धाँसे चितुवा र काठे भालु पनि छन्। अन्य महत्वपूर्ण स्तनधारी प्रजातिहरूमा रेसस बाँदर, लङ्कुर, वङ्गली फ्याउरो, चितुवा, स्याल, जङ्गली बंदेल, वन विरालो, रतुवा, चित्तल, लगुना आदि छन्।



सुइयो डुँडे (फोटो : डेभिड फ्रि)

घोडाघोडी ताल र नाखोदी तालमा भेटिएका १४० प्रजातिका चराहरूमा दुर्लभ वर्गका मालक हाँस, भुँडीफोर गरूड, सुइरोठुँडे, डंगर गिद्ध, सानो खैरो गिद्ध र लघु महाचील पनि छन्।



इन्डियन स्पटेड विल (फोटो : गिटावण सान्त)

यस क्षेत्रमा भेटिएका १० भन्दा धेरै प्रजातिका सरिसृपहरूमा दुर्लभ वर्गका रेडक्राउन्ड रुफड कछुवा, श्री स्ट्रिप्ड रुफड कछुवा र मगर गोही पनि छन्। यसैगरी यहाँ पाइएका इण्डियन रुफड कछुवा, सुन गोहोरो र अजिङ्गर साइटिस महासन्धीको अनुसूची १ मा सूचीकृत छन्। यहाँ २५ भन्दा धेरै प्रजातिका माछाहरू र ३० भन्दा धेरै प्रजातिका पुतलीहरू भेटिएका छन्। थप अनुसन्धान भएमा यस क्षेत्रमा थप प्रजातिका स्तनधारी, चरा, माछा, सरिसृप र पुतलीहरू पाइने सम्भावना रहेको छ। उभयचर प्रजातिहरूको अवस्थाको बारेमा त अध्ययन हुन बाँकी नै छ।

### ३. वनस्पति

यस क्षेत्रमा भेटिएका ४७० भन्दा बढि प्रजातिका वनस्पतिहरूमा दुर्लभ वर्गका सतिसाल, विजयसाल, टटेलो, कूरिलो, पलांस, मुसली, पिप्ला र ओप पनि छन्। यहाँ पाइने खयर, साल, सिमल र विजयसाल नेपालको वन ऐन २०४९ अन्तर्गत संरक्षित वर्गमा पर्दछन्। यो क्षेत्र जङ्गली धान, ओप र पेरिलाको महत्वपूर्ण वंशानुगत स्रोत पनि हो।

### ४. स्थाभिय समुदाय

घोडाघोडी क्षेत्रमा मुख्यतः रैथाने थारुहरू, वसाई सरी आएका पहाडी र अन्य जातका समुदायहरू बसोबास गर्दछन्। करिव आधा जनसंख्या ओगटेका यहाँका थारुहरू मुख्यतः माछा माने र खेती-पाती गर्ने काममा संलग्न छन्। थारु महिलाहरू सिमसार र वरपरको वनबाट चिप्लेकिरा, माछा, घाँस, दाउरा र कमलको फूल संकलन गर्दछन्। सामान्यतया, आफ्नो उत्पादनले



संरक्षित कमलको फूल तथा बीउ (फोटो : गान्धिव कफ्ले)

वर्षभरि धान्न नसक्ने घरपरिवार ज्यालादारी गर्ने, माछा माने र गैह्र काष्ठ वन पैदावार संकलन र बिक्री गर्ने गर्दछन्। वसाई सरी आएका पहाडीहरूको उच्च चापले सन् १९७८ देखि यस ताल क्षेत्रको ४०० हेक्टर भन्दा बढि वन कृषि भूमिमा परिणत भइसकेको छ।



स्थानीयवासी माछा नाई (फोटो : गान्धिव कफ्ले)

### ५. संरक्षण

#### ५.१ महत्व र अवसरहरू

- यो क्षेत्र नेपालको तराईक्षेत्रको सबैभन्दा ठूलो प्राकृतिक ताल हो। प्रचुर जैविक विविधता र विविध पारिस्थितिक प्रणालीका कारणले यस क्षेत्रलाई अगस्त १३, २००३ मा रामसार सूचीमा र सन् २००५ मा महत्वपूर्ण पक्षी क्षेत्रको रूपमा उल्लेख गरिएको छ।
- घोडाघोडी र नाखोदी तालहरूमा मात्रै १४० प्रजातिका चराहरू पाइएका छन् जुन नेपालको चरा प्रजातिको १६ प्रतिशत हुन आउँछ। ६ प्रजातिका दुर्लभ चराहरू र एशियाको १ प्रतिशत हरिहाँसको



खड्खडे हाँसको गुँड (फोटो : गान्धिव कफ्ले)

जनसंख्याको बासस्थान रहेको यस क्षेत्रले जाडो मौसममा उल्लेखनीय संख्यामा फिरन्ते जलचरहरूलाईसमेत आश्रय दिन्छ। अन्य १२ वटा ताल तथा पोखरी र वरपरका पतझर वनजङ्गलमा थप प्रजातिका चराहरू पाइने अनुमान गर्न सकिन्छ।

- यहाँका वनजङ्गल र सिमसार तराई-सिवालिक जैविक मार्ग बनेका छन्। यो क्षेत्र भारतको दुधवा राष्ट्रिय निकुञ्ज, नेपालको बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज र शुक्लाफाँटा वन्यजन्तु आरक्ष हुँदै आउने फिरन्ते वन्यजन्तुहरूका लागि महत्वपूर्ण मार्ग हो।
- बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज र शुक्लाफाँटा वन्यजन्तु आरक्षको बीचमा अवस्थित यो क्षेत्रले प्रकृति पर्यटनको विकासको लागि अत्याधिक अवसरहरू प्रदान गर्न सक्दछ र यसबाट स्थानिय समुदायले आय आर्जनको अवसर प्राप्त गर्न सक्दछन्। पूर्व-पश्चिम राजमार्गको नजिकै रहेकोले यो क्षेत्रमा वर्षभरि नै पुग्न सकिन्छ। स्थानीय सिमसार सूचना केन्द्र र थारु सांस्कृतिक केन्द्रको लागि यो क्षेत्र एक उत्कृष्ट स्थान हुन सक्दछ जसको बारेमा हालसम्म कुनै पहल भएको छैन।
- यो क्षेत्र घोडाघोडी देवीमा समर्पित पवित्र तीर्थस्थल पनि हो। यहाँका थारुहरूले प्रत्येक मंसिर महिनामा घोडाघोडी तालमा नुहाई पशुको वली समेत चढाएर परम्परागत चाड आँगन पञ्चमी मनाउँछन्।
- थारु र पहाडीमूलका मानिसहरू बसोबास गर्ने भएकाले यो क्षेत्र एकै स्थानमा रैथाने र पहाडी संस्कृति हेर्न सकिने उत्कृष्ट स्थान हुन सक्दछ।

#### ५.२ चुनौतीहरू

प्राकृतिक सम्पदा र संस्कृतिको धनी भएर पनि यस क्षेत्रमा धेरै वातावरणीय समस्याहरू विद्यमान छन्। दिन प्रतिदिन बढ्दो मानिस र घरपालुवा जनावरहरूको संख्या, बढ्दो वसाई सराई र सजिलो